

Gliniana fajka z Czarnkowa

W grudniu 2024 roku rozpoczęto prace związane z rewitalizacją domu mieszczkańskiego (dworku) z początku XIX wieku zlokalizowanego przy ulicy Rybaki 28 w Czarnkowie¹. Wykonane zostały prace porządkowe, a następnie badania konserwatorskie, które dotyczyły rozpoznania wystroju wnętrza budynku, jego detali architektonicznych, analizy historycznych warstw malarskich ścian i stropów, rozpoznania stanu zachowania więźby dachowej czy też elementów konstrukcyjnych budynku. Wybitny znawca historii sztuki Tomasz Wujewski przeprowadzając wstępną kwerendę źródłową wykazał, że dworek należał pierwotnie do farbiarza Andrzeja Körnera. Okazuje się, że Körnerowie byli zamożną rodziną, która od XVIII wieku zajmowała się sukiennictwem i handlem suknem w Czarnkowie². W XIX wieku budynek przejęła rodzina Swinarskich. Należał wówczas do Emiliana Swinarskiego, właściciela Dębego i Lubasza, następnie Felicji Swinarskiej, a w 2 ćwierci XIX wieku stał się własnością Rudolfa Koeppego i jego syna Rudolfa Koeppego juniora - późniejszego właściciela browaru. Zachowany przy dawnej przeprawie rzecznej reprezentatywny budynek z wgłębnym portykiem wspartym na dwóch kolumnach, który jest świadectwem minionego czasu ma szansę stać się wizytówką miasta.

Podczas prac przy obiektach zabytkowych dochodzi często do niespodziewanych odkryć. Z taką sytuacją mieliśmy do czynienia również w Czarnkowie. Podczas usuwania wtórnych ścian działowych we wnętrzu zabytkowego obiektu pracownicy firmy budowlanej natrafili na różnego rodzaju przedmioty, w tym również na fragment fajki datowanej prawdopodobnie na II połowę XVIII - początek XIX wieku. Ta jednorodna główka fajki, którą kształtowano w specjalnych formach, jest wyjątkowym świadectwem rzemiosła i kultury materialnej minionej epoki. Z mierzącego prawdopodobnie pierwotnie ponad 40 cm długości przedmiotu zachowała się jedynie główka z wyszczerbionym otworem. Jej wysokość wynosi około 30 mm, a średnica około 20 mm. Do produkcji fajek jednorodnych wykorzystywano

¹ <https://czarnkow.pl/aktualnosci/rewitalizacja-dworku-swinarskich-w-czarnkowie-wraz-z-jego-adaptacja-na-funkcje-spoiecznokulturalne-etap-i.html>

² Karta Ewidencyjna Zabytków i Architektury -Dworek Swinarskich w Czarnkowie

przede wszystkim białą glinę kaolinową, nadającą im odpowiednią, kremową barwę, zarówno przed, jak i po wypale³. Pomimo, iż zniszczony, wyrzucony albo zgubiony fragment fajki utracił już swoją pierwotną rolę przedmiotu służącego do palenia tytoniu, w rękach kolekcjonerów, historyków, ale również archeologów zyskał zupełnie nową wartość, przede wszystkim historyczną.

W Polsce obowiązuje wciąż klasyfikacja fajek, którą zaproponował w 1951 roku Tadeusz Żurowski. Ten znany polski architekt, archeolog i konserwator zabytków w artykule pod tytułem "Fajki gliniane" opublikowanym w czasopiśmie "Ochrona Zabytków" dokonał podziału fajek odkrytych podczas badań archeologicznych w latach 40. XX wieku w Warszawie⁴. Wyróżnił dwa typy fajek: jednorodne i złożone. Fajki jednorodne zwane piankami lub fajkami białymi wykonane były z gliny, w całości odcisknięte w formie i trwale połączone ze sobą, od napychu (główki), poprzez cybuch aż po ustnik. Fajki te wyrabiano głównie w Holandii od XVI do XX wieku. Zwyczaj palenia tytoniu w Holandii prawdopodobnie został wprowadzony przez angielskich żołnierzy⁵. Po śmierci królowej Elżbiety w 1603 roku i po objęciu tronu przez Jakuba I wielu rzemieślników angielskich przeniosło się do Holandii, a wśród nich także wytwórcy fajek. Około 1607 roku powstał pierwszy warsztat fajczarski w Amsterdamie, a w 1610 roku kolejne warsztaty w Leidzie i Gouda, gdzie później rozwinęło się największe centrum produkcji fajek. W 1660 roku było około 500 zakładów fajkowych. Fajki holenderskie zawędrowały do Polski zarówno w postaci gotowego produktu, ale też były wyrabiane na miejscu na wzór znanych i cenionych w Europie wyrobów niderlandzkich. Natomiast złożone fajki zwane są lulkami lub stambułkami. Pochodzą one głównie z Turcji, Bułgarii oraz Europy południowej. Pojawiają się w XVII wieku i składają się z kilku połączonych ze sobą elementów, tj. główki glinianej, odciskniętej w formie, długiego, często drewnianego cybucha i ustnika wykonanego z poroża, z dutki gęsiego pióra czy też z drewna. Dodatkowym elementem jest sznur mocowany do fajki, który ma chronić ją przed zniszczeniem.

Najstarsze jednorodne fajki angielskie i holenderskie zostały z czasem wyparte przez produkcję pruską z Rościna i Zborowskiego, którą rozpoczęto w II połowie XVIII wieku. Trudno

³ Grabny B., 2013, s. 143.

⁴ Żurowski T., 1951, s. 44-59.

⁵ Meyza K., 1997, s. 31-32.

ocenić jednoznacznie miejsce pochodzenia fajki z Czarnkowa, ale zachodzi duże prawdopodobieństwo, że wykonana została w fabryce w Zborowskim na Śląsku, na terenie której znaleziono obiekt o podobnym kształcie. Od początku XVII wieku fajki zachodnioeuropejskie były sygnowane. Fragment czarnkowskiej fajki nie posiada sygnatury. Na główce widnieją jedynie ornamenty w postaci rytych dookołnych linii, ukośnych nacięć i trójkątów. Takie zdobienia występują na fajkach odkrytych podczas badań archeologicznych we Wrocławiu, które wyprodukowano w fabryce fajek w Zborowskim. W II połowie XIX wieku pojawiły się fajki porcelanowe, które na początku XX wieku przestały być powszechnie używane i zostały zastąpione przez cygara i papierosy.

Coraz częściej fajki stają się tematem licznych opracowań naukowych, szczególnie te, które odkrywane są podczas badań archeologicznych. Są ważnym źródłem kultury materialnej, które jako przedmioty zaczęto powszechnie stosować w Europie od XVII wieku. Fajki są związane z używaniem tytoniu, który sprowadzony z Ameryki stał się z czasem popularną używką wśród Europejczyków. Kolekcjonerzy oraz archeolodzy mając do dyspozycji bogaty zbiór materiałów pochodzących z przypadkowych odkryć czy też badań archeologicznych mogą śledzić zmiany stylistyczne form fajek, dokonać ich chronologii i określić ich pierwotną proveniencję. Odkrycie fajki w Czarnkowie świadczy mimo wszystko o szeroko rozwiniętej wymianie handlowej, jakie prowadziło lokalne mieszczaństwo na przełomie XVIII i XIX wieku.

Archiwum WUOZ w Poznaniu, Delegatura w Pile

- Karta Ewidencyjna Zabytków i Architektury- Dworek, Czarnków – oprac. T. Wujewski, 2002.

Bibliografia:

Grabny B.

2013 Fabryka fajek w Zborowskim. Wyniki dotychczasowych badań, (w:) Rocznik Muzeum Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie, Tom 1, Chorzów 2013, s. 140-150.

Meyza K.

1997 Fajki gliniane z XVII w. i pierwszej połowy XVIII w. : z badań archeologicznych Zamku Królewskiego i Starego Miasta w Warszawie, Almanach Muzealny 1, s. 31-44.

Żurowski T.

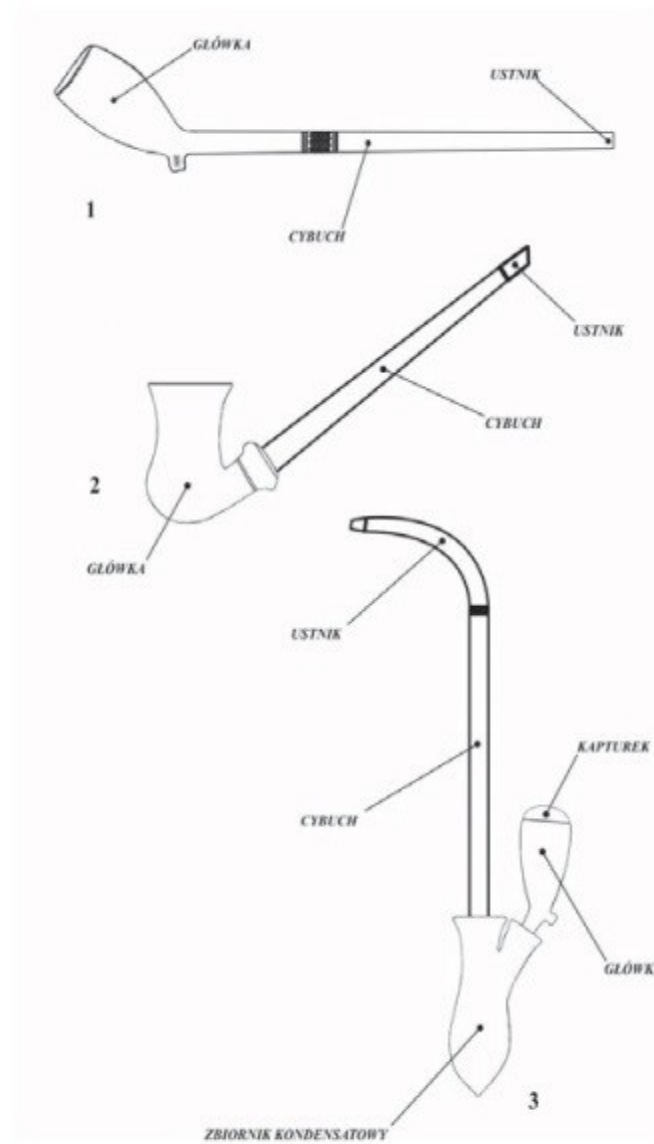
1951 Fajki gliniane z badań archeologicznych, Ochrona Zabytków, 4/1-2 (12-13),
s. 39-57.

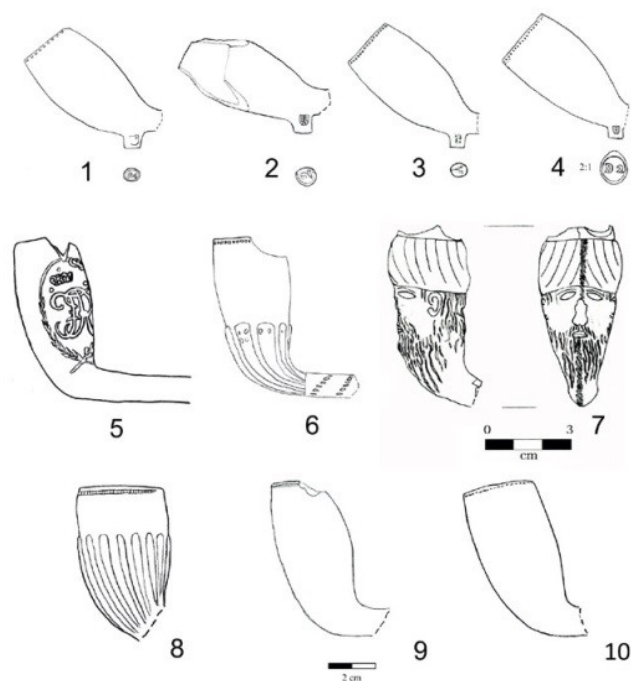
Fot. 1. Widok na zabytkowy dworek przy ulicy Rybaki 28 w Czarnkowie, fot. R. Bartkowiak.

Fot. 2. Fragment fajki odkrytej podczas prac porządkowych we wnętrzu dworku, fot. R. Bartkowiak.

Fot. 3. Budowa fajki jednorodnej, złożonej i porcelanowej, źródło: J. Puziuk, Nowożytny fajki z badań archeologicznych w Krakowie, Materiały Archeologiczne, t. 40, 2015 r.

Fot. 4. Fajki nowożytne z manufaktur pruskich odkryte w Rościnie i Zborowskim, źródło: R. Mroczek, Wybrane fajki nowożytne pozyskane w trakcie badań archeologicznych prowadzonych na terenie Zamku Królewskiego w Warszawie, Kronika Zamkowa, Roczniki nr 7, 2020 r.

Fot. 5. Obraz pt. „Mężczyzna trzymający kubek”, autorstwa Michiel Sweerts, XVII wiek, źródło https://almanach.historyczny.org/wiki/Plik:Almanach-Mezczyzna_z_kubkiem-XVII.jpeg